

УДК 94(477):008+070:343.349

СВОБОДА СЛОВА В МЕДІЙНОМУ ПРОСТОРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Романенко Т.В.

Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Досліджено стан свободи слова, визначено динаміку й основні тенденції в роботі засобів масової інформації сучасної України. Методологічною основою даної розвідки є принципи історизму, об'єктивності, системності. Серед використаних наукових методів провідними є порівняльний, синтетичний, проблемно-хронологічний та статистико-аналітичний. Проаналізувавши наукові праці, значний масив аналітичних статей у ЗМІ, рейтинги міжнародних агентств та соціологічні дослідження ми дійшли таких висновків: всупереч задекларованих державною владою прагнень до європейських цінностей, в Україні спостерігаються значні утиски свободи слова і вільної преси, сучасні українські ЗМІ все ще не готові працювати в умовах вільної конкуренції і без підтримки владних і фінансових «покровителів». Це не лише формує на українському ринку необ'єктивний і неякісний інформаційний контент, а і впливає на загальний стан демократії в країні і посилює негативний імідж держави закордоном.

Ключові слова: свобода слова, засоби масової інформації, інтернет, пропаганда, перешкодження журналістській діяльності.

Постановка проблеми. Інформація грає ключову роль в житті держави і суспільства. Україна обрала шлях демократичного розвитку та євроінтеграції. Однією із ознак демократії є незалежні та об'єктивні засоби масової інформації і свобода слова.

На шляху поступу до обраних європейських, гуманістичних цінностей наша країна змінювалась не лише шляхом демократичних реформ, а й відчула і низку потрясінь, що стали виявом всенародного гніву спрямованого проти влади. Так відбулося під час «помаранчевої революції» 2004 р. і під час «революції гідності» 2014 р. Здавалося б останні події мали сформувати особливу відповідальність ЗМІ за об'єктивність та неупередженість при висвітленні інформації, а «нова» влада усіляко сприяти цим процесам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема свободи слова завжди викликала інтерес. Багато сучасних дослідників присвячують науковій дослідженню вивченню свободи слова в Україні у віддалені історичні періоди. Аналіз наукових праць засвідчив велику зацікавленість проблемою свободи слова в різні історичні періоди і сучасним станом свободи слова в Україні.

Зазначеній проблематиці в останні десятиліття присвячено ряд дисертаційних досліджень з урізних галузях. Наукові розвідки філологів Коноваленко Н.В. [8], Городенко Л.М. [3], Печончик Т.І. [13] присвячені роботі засобам масової інформації та свободі слова на сучасному етапі. Політичні аспекти діяльності ЗМІ в сучасній Україні досліджували Ненов І.Г. [10], Заславська О.О. [6], Проблематиці свободи слова, цензури та роботи засобів масової інформації присвячені монографічні видання. Останніми роками було опубліковано монографію Іванова В.Ф. «Законодавство про засоби масової інформації. Український та зарубіжний досвід» [7], колективну монографію «Суспільне Мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність» [17], монографія Бондар Ю.В. «Свобода слова: книга і політика» [1]. Постійно проходять науково-практичні конференції та публікуються матеріали присвячені даній проблемі [4, 9, 12, 14, 16].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на високу заці-

кавленість вчених проблемами цензури і свободи слова в різні історичні періоди, дослідження даної проблеми ще потребує ґрунтовних історичних розвідок. Особливо сучасний етап.

Метою даного дослідження є аналіз стану свободи слова в інформаційному просторі, визначення динаміки та основних тенденцій еволюції свободи слова в роботі засобів масової інформації сучасної України.

Виклад основного матеріалу. У 2013 році Центр Разумкова оприлюднив дані, які свідчать, що все більше громадян відчувають відсутність свободи слова в Україні. Так, іще в 2009 р. 67% опитаних вважали, що в Україні існує свобода слова, а вже в 2013 р. так думали 59% респондентів. Згідно з Глобальним звітом про розвиток інформаційних технологій, представленим на Всесвітньому економічному форумі в 2014 р. Україна посіла 81-е місце в світі за рівнем розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, втративши свої позиції в порівнянні із 73 місцем у 2013 р. В рейтингу World Press Freedom-2014 Україна опустилася на одну сходинку, в порівнянні з 2013 р., і зайняла 127 місце із 180 країн (між Колумбією і Афганістаном) [15, с. 160].

2015 р. в Києві з відкритою лекцією виступив відомий громадський та політичний діяч, активіст руху «Солідарність», засновник та головний редактор «Газети Виборчої» Адам Міхнік. Він висловив думку, що «Під час війни Міністерство інформації має реєструвати всю брехню російської пропаганди, але не можна допускати цензури українських медіа». Також Адам Міхнік вважає, що «Українське суспільство має право читати всі російські газети і дивитися всі російські програми. Я не маю обов'язку, але маю право отримувати інформацію» [15, с. 160]. Представник ОБСЄ з питань свободи ЗМІ Дунья Миятович побачила загрозу для свободи слова в Україні у підписаних президентом України в травні 2015 р. законах про декомунізацію, які можуть призвести до подавлення критично налаштованих у суспільстві голосів. Одним із порошень Дунья Миятович назвала те, що громадянське суспільство не було долучене до суспільної дискусії з даного питання [15, с. 160]. Спостерігаються значні утиски свободи слова у глобальній інтернет-мережі:

«Свобода висловлювань у мережі, згідно з дослідженням Freedom House, протягом року скоротилася у 32 з 65 країн. Як зазначається у звіті, оприлюдненому 28 жовтня 2015 р., «протистояння з Росією і конфлікт на Сході України призвели до збільшення спроб цензури з обох сторін у спробі отримати контроль над інформаційним середовищем» [5]. У попередньому 2014 р. Україну також визначали як «частково вільну».

Українське видання «Кореспондент» повідомляє, що 2015 р. зафіксовано 310 випадків порушень свободи слова, що втричі менше порівняно з 995 випадками в 2014. Такі дані наводяться з посиланням на дослідження Інституту масової інформації, що фінансується посольством США в Україні і фондом «Відродження» Джорджа Сороса. Пік перешкоджання журналістській діяльності зафіксовано в вересні і жовтні 2015 р. під час виборчої кампанії. Найбільший опір журналістам чинили члени виборчих комісій. Також було зафіксовано 58 випадків побиття і нападів на журналістів. В 2014 р. таких випадків було 286, а в 2013 – 97. Серед негативних тенденцій 2015 р. стало збільшення кількості випадків обмеження доступу журналістів до публічної інформації. В 2015 р. таких випадків було 33, в 2014 – в два рази менше, в 2013 – 13 випадків. Доступ до інформації обмежували в 2015 р. переважно органи місцевої влади. У рейтингу свободи слова інтернету у світі правозахисної організації Freedom House з США Україна потрапила до країн «частково вільних», отримавши 37 негативних балів (у попередньому році – 33). У рейтингу свободи преси Press Freedom Index 2015 Україна опустилася ще на 2 позиції і зайняла 129 місце. Тоді експерти зазначали, що це найгірший показник для нашої країни за період з 1991 р. [15, с. 160-161].

У вересні 2015 р. президентом України П. Порошенком було підписано Закон «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення прозорості власності засобів масової інформації та реалізації принципів державної політики в сфері телебачення і радіомовлення». Тепер ЗМІ будуть зобов'язані розкривати інформацію про реальну структуру власності та надавати відомості про кінцевого власника. Також українськими медіа не зможуть займатися зареєстровані в офшорах, особи без громадянства та громадяни країни-агресора. 23 лютого 2016 р. президентом України П. Порошенком підписано указ «Про Раду з питань захисту професійної діяльності журналістів і свободи слова». Рада є консультативно-дорадчим органом при президентові. Основними завданнями Ради є відстеження ситуації забезпечення захисту професійної діяльності журналістів і свободи слова в Україні. Також на працювання пропозицій щодо визначення першочергових заходів із забезпечення захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова у відповідності з європейськими демократичними стандартами. Співголовами Ради призначено заступника глави АПУ Андрія Таранова і прес-секретаря Порошенка Святослава Цеголка. До складу Ради увійшли представники громадських об'єднань, що діють у сфері медіа, засобів масової інформації, а також Національної поліції, Генеральної прокуратури, Служби безпеки Укра-

їни, Національної ради з питань телебачення і радіомовлення та інших державних органів [18].

У щорічному рейтингу свободи слова міжнародної організації «Репортери без кордонів», оприлюдненому 20 квітня 2016 року Україна піднялася порівняно з попереднім роком на 22 позиції – зі 129-го на 107-е місце. Утім, керівник німецького відділення «Репортерів без кордонів» Крістіан Мір зазначив, що «Роль олігархів у медіасфері все ще залишається проблемою» [21].

За перше півріччя 2016 р. експерти зафіксували загалом 129 випадків порушень свободи слова, порівняно до 143 випадків за аналогічний період 2015 року. Такими є дані системного дослідження Інституту масової інформації «Барометр свободи слова». Якщо рахувати разом з окупованими територіями Донбасу і Кримом, кількість порушень з початку року – 154 (за аналогічний період 2015 року – 175). Фізична агресія щодо журналістів лишилася приблизно на тому самому рівні – за перше півріччя 2016 року зафіксовано 23 напади на журналістів (аналогічна цифра за той самий період 2015 року), та 23 випадки погроз і залякувань (22 – за перше півріччя 2015 року) [2].

Щороку громадські організації «Інститут масової інформації» спільно з Незалежною медіа-профспілкою залучає близько 40 незалежних експертів, які складають рейтинг головних ворогів української преси. У першу трійку ворогів свободи преси у цьому році увійшли: Наталія Поклонська (171 бал), Віктор Шокін (166 балів) та Антон Геращенко (157 балів). Наступні місця у цьому переліку зайняли медіа-олігархи: Рінат Ахметов, Дмитро Фірташ, Сергій Львовичкін, Валерій Хорошковський, Ігор Коломойський та Сергій Курченко. У 2015 році, відповідно до цього рейтингу, головними ворогами преси визнали экс-генпрокурора Віталія Ярему та олігархів Коломойського і Фірташа [11].

У серпні організація Freedom House повідомила, що правосуддя, боротьба з корупцією і свобода ЗМІ в Україні залишаються на рівні 2013 року [20]. У листопаді ця ж організація повідомила, що в щорічному рейтингу свободи інтернету Україна опустилася з 37 на 38 місце і визнана «частково вільною».

Українське законодавство щодо доступу до інформації зайняло 22 позицію зі 111 країн світу в Міжнародному рейтингу забезпечення права на інформацію. За даними організації Access Info Europe (Іспанія) і Centre for Law and Democracy (Канада) українські закони набрали 108 балів зі 150 можливих. Ще на початку вересня 2016 року Україна перебувала на 19 позиції рейтингу. При цьому кількість балів нашого законодавства залишилася незмінною. Найкращою була позиція України в 2011 році, після прийняття Закону «Про доступ до інформації». Тоді Україна займала 9 місце у світовому рейтингу. А в 2012 році, маючи все тих же 115 балів, ми піднялися на 8 місце через погіршення законодавства в Хорватії. Під час складання рейтингу Access Info Europe та Centre for Law and Democracy оцінюють виключно існуючі норми законодавства в тій чи іншій країні [19].

Висновки. Сьогодні ми спостерігаємо переважно негативні тенденції у царині свободи слова в українських ЗМІ. Все іще зберігається ситуація, коли збиткові ЗМІ фінансуються фі-

нансово-промисловими та політичними групами. Експерти наголошують на відсутності ринку ЗМІ в державі. Наші засоби масової інформації часто продовжують працювати на замовлення. Виданням бракує ресурсів для виробництва якісного продукту, оскільки український споживач не завжди готовий платити за незалежні ЗМІ. На сьогоднішній день зберігаються негативні тенденції щодо дотримання свободи слова та віль-

ного функціонування ЗМІ й роботи журналістів у інформаційному просторі нашої держави. Все це не лише формує на українському ринку неоексиктивний і неякісний інформаційний контент, а і впливає на загальний стан демократії в країні і посилює негативний імідж держави закордоном. Міжнародні рейтинги свободи слова фіксують постійні зниження рейтингів України, як за показниками свободи слова в ЗМІ, так і в інтернеті.

Список літератури:

1. Бондар Юрій Володимирович. Свобода слова: книга і політика / Юрій Бондар. – К.: [б. в.], 2011. – 111 с.: іл. – Бібліогр.: с. 106-110. – 300 экз.
2. В Україні покращився стан свободи слова – інфографіка – [Електронний ресурс] // Тиждень.ua – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/169086> – Назва з екрану.
3. Городенко Л. Михайлівна Засоби масової інформації у контексті громадської думки: формування, функціонування, жанрові прийоми: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Городенко Л. М.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2003. – 19 с.
4. Державність, мораль і засоби масової інформації [Текст]: матеріали наук.-практ. конф., 7-9 серпня 2000 р. / упоряд. В. Т. Денисюк, А. М. Якубюк; Управління у справах преси та інформації Волинської обласної держ. адміністрації, Обласна організація національної спілки журналістів України. – Луцьк: Надстир'я, 2000. – 131 с.
5. Дубенський В. Freedom House: В Україні скоротилася інтернет-свобода [Електронний ресурс] // DW. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/freedom-house-v-ukraini-skorotilasja-internet-svoboda/a-18813335> – Назва з екрану.
6. Заславська Ольга Олександрівна Засоби масової інформації як інструмент моделювання політичної свідомості у виборчій кампанії (на матеріалах президентських і парламентських виборів 2004-2006 рр.): дис. ... канд. політ. наук: 23.00.03 / Заславська О. О.; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2008. – 243 арк. – С. 222-243.
7. Іванов Валерій Феліксович Законодавство про засоби масової інформації. Український та зарубіжний досвід / В. Ф. Іванов; Київський ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: Видавничий центр «Київський університет», 1999. – 188 с.
8. Коноваленко Наталія Василівна Свобода слова в Україні в період становлення державності (1991-1997 роки): автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.08 / Коноваленко Наталія Василівна; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка, Інститут журналістики. – К., 2000. – 19 с.
9. Медіа. Бізнес. Громадськість. Влада: взаємодія на шляху до євроінтеграції [Текст]: матеріали укр.-пол. наук.-практ. конф. «Регіональні засоби масової інформації, бізнесові структури та органи місцевого самоврядування: взаємодія на шляху до євроінтеграції (досвід України та Польщі)» / ред. І. Бакушевич, К. Кашуба. – Т.: ТІСІТ, 2003. – 255 с.: рис., табл. – Бібліогр.: в кінці ст.
10. Ненов Іван Георгійович. Засоби масової інформації України в умовах політичного трансформування суспільства: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02 / Ненов Іван Георгійович; Одеський держ. ун-т ім. І. І. Мечникова. – О., 1997. – 25 с.
11. Оприлюднено щорічний перелік головних ворогів української преси [Електронний ресурс] // Тиждень.ua. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/News/166845> – Назва з екрану.
12. Патріотами не народжуються: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. журналістів на тему «Патріотизм, національна ідея і засоби масової інформації», 31 жовтня 2002 року / упоряд. В. Т. Денисюк; Управління у справах преси та інформації Волинської обласної держ. адміністрації, Обласна організація Національної спілки журналістів України. – Луцьк: Вісник і К, 2002. – 196 с.
13. Печончик Тетяна Іларіонівна Концепт «свобода слова» та його вербалізація в сучасному українському мас-медійному дискурсі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Печончик Тетяна Іларіонівна; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т філол. – К., 2010. – 20 с.
14. Прозорість влади і засоби масової інформації: матеріали наук.-практ. конф. жуналістів Волинської обл., 11-12 листопада 2003 р. / упоряд. В. Т. Денисюк; Управління у справах преси та інформації Волинської облдержадміністрації, Обласна організація Національної спілки журналістів України. – Луцьк: Надстир'я, 2003. – 109 с.
15. Романенко Т. В. Еволюція свободи слова в сучасних українських ЗМІ / Т. В. Романенко // Людина, суспільство, політика: актуальні виклики сучасності: матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 12-13 лютого 2016 р.) / за загальною редакцією д. політ. н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2016. – С. 159-162.
16. Свобода слова: теорія і практика: матеріали наук.-практ. конф. журналістів Волині на тему «Свобода слова і засоби масової інформації в демократичній державі», 15-16 серпня 2001 року / упоряд. В. Т. Денисюк; Літ. ред., макет і коректура А. М. Якубюк; Управління у справах преси та інформації Волинської обласної держ. адміністрації, Обласна організація Національної спілки журналістів України. – Луцьк: Вісник і Ко, 2001. – 124 с.
17. Суспільне Мовлення: незалежність, свобода слова і програмна різноманітність / В. Іванов [и др.]. – К.: Посольство ФРН, 2007. – 22 с. – (Серія «Політична освіта» / Фонд Кондрада Аденауера).
18. Указ президента України № 61/2016 Про Раду з питань захисту професійної діяльності журналістів та свободи слова [Електронний ресурс] // Президент України. Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/612016-19795> – Назва з екрану.
19. Україна 22-а в рейтингу свободи інформації [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3752359-ukraina-22-a-v-reitynhu-svobody-informatsii> – Назва з екрану.
20. Україна опустилася в рейтингу свободи інтернету – кореспондент.net [Електронний ресурс] // Корреспондент.net: сайт. – Режим доступу: <http://ua.korrespondent.net/ukraine/3773568-ukraina-opustylasia-v-reitynhu-svobody-internetu> – Назва з екрану.

21. Україна піднялася у світовому рейтингу свободи слова [Електронний ресурс] // Експрес. – Режим доступу: <http://expres.ua/world/2016/04/20/183351-ukrayina-pidnyalasya-svitovomu-reytingu-svobody-slova> – Назва з екрану.

Романенко Т.В.

Открытый международный университет развития человека «Украина»

СВОБОДА СЛОВА В МЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЫ

Аннотация

Исследовано состояние свободы слова, определена динамика и основные тенденции в работе средств массовой информации современной Украины. Методологической основой данной разведки являются принципы историзма, объективности, системности. Среди использованных научных методов лидируют сравнительный, синтетический, проблемно-хронологический и статистико-аналитический. Проанализировав научные работы, значительный массив аналитических статей в СМИ, рейтинги международных агентств и социологические исследования мы пришли к следующим выводам: вопреки задекларированных государственной властью стремлений к европейским ценностям, в Украине наблюдаются значительные притеснения свободы слова и свободной прессы, современные украинские СМИ все еще не готовы работать в условиях свободной конкуренции и без поддержки властных и финансовых «покровителей». Это не только формирует на украинском рынке необъективный и некачественный информационный контент, а и влияет на общее состояние демократии в стране и усиливает негативный имидж государства за рубежом.

Ключевые слова: свобода слова, средства массовой информации, интернет, пропаганда, препятствование журналистской деятельности.

Romanenko T.V.

Open International University of Human Development «Ukraine»

FREEDOM OF SPEECH IN MEDIA SPACE OF MODERN UKRAINE

Summary

Investigated the status of freedom of speech, identified the dynamics and major trends in the media of modern Ukraine. The methodological basis of this exploration is the principles of historicism, objectivity and consistency. Among the used research methods are leading a comparative, synthetic, problem-chronological and statistical-analytical. Analyzing scientific works, a significant array of analytical articles in the media, the ratings of international agencies and sociological research, we came to the following conclusions: contrary to the declared public authority aspirations for European values, in Ukraine there is considerable oppression of freedom of speech and a free press, modern Ukrainian media is still not ready to work in conditions of free competition and without the support of government and financial «backers». It not only forms on the Ukrainian market of biased and poor quality information content, but also affects the overall state of democracy in the country and reinforces a negative image of the country abroad.

Keywords: freedom of speech, media, internet, propaganda, obstruction of journalistic activities.